
1.

Základní systémové pojmy práva

Téměř každý člověk si je v nějaké míře vědom, že je ve svém každodenním životě právem řízen, omezován, opravňován a někdy také trestán. Právo stanoví, co je nutno udělat, chce-li člověk uzavřít platné manželství. Právo ukládá, aby děti posílal do školy v určitém věku a do určité doby. Právo stanoví, jakou rychlostí smí řídit vůz a jakou odpovědnost nese v případě nehody. Každé zaměstnání nebo povolání je upraveno právními normami. Člověk nepostaví chatu, divadlo nebo továrnu, aniž by respektoval normy a předpisy stavebního práva.

Právo člověka postihuje, jestliže se dotkne cti jiného občana nebo jej pomluví či krivě nařkne. Právo jej velmi přísně trestá za jiná společensky nebezpečná jednání – za vlastizradu, vraždu, loupež, šíření toxikomanie. V případě ohrožení či porušení práva se může oprávněný subjekt dovolat ochrany u příslušného kompetentního státního orgánu. Popřípadě státní orgán svými rozhodnutími sám zabezpečuje regulaci třeba i nekonfliktních situací. Lze bez nadsázky říci, že není téměř žádný významný společenský vztah, který by nebyl upraven právními normami.

Všechny právní normy, které upravují různé společenské vztahy, představují ve svém komplexu pozitivní právo. Pak lze říci, že pozitivní právo je soubor právních norem adresovaných lidem s funkcí a cílem organizovat, řídit, kontrolovat jejich chování ve společensky významných vztazích.

Těchto cílů právo nemůže dosáhnout bez existence moci (veřejné státní moci), tj. institucionalizované společenské síly, která je způsobilá prosadit svou autoritativní vůli proti všem jiným vůlím a přimět všechny k dodržování právních norem s případným použitím represivních, donucovacích prostředků. To je nezbytné, má-li být vyloučena, zmírněna entropie (neuspořádanost konkurujících si zájmů a lidského chování, směřujícího k jejich uspokojení) a vytvářena homeostáze (vyrovnaný stav) společenských vztahů ve společnosti.

Stát (jeho kompetentní orgány nadané normotvornou pravomocí) je subjektem tvorby práva a současně je stát (jeho orgány) také subjektem jeho zachovávání. Tím je však třeba rozumět nejen zachovávání a vynutitelnost právních norem státem vytvořených, ale též právních norem

vytvořených jinak, které stát uznává za právní (např. normy obyčejového práva uznávané soudními orgány a jimi aplikované).

Jedna z možných definic pozitivního práva by mohla být vyjádřena takto: **Pozitivní právo je systém** obecně závazných modelů chování (právních norem) vyjadřujících ideály a hodnoty společnosti zorganizované ve stát, stanovených kompetentními státními orgány, určených k organizaci, řízení, kontrole společenských vztahů právem upravených, jejichž zachovávání je garantováno státním donucením. V tom spočívají základní funkce práva, nikoliv vyčerpávající charakteristiky.

Subjekty tvorby pozitivního práva a ti ve společnosti zorganizované ve stát vystupují v určitých institucionalizovaných formách – v kompetentních orgánech, jimž přísluší právotvorná pravomoc. Takovými orgány jsou např. parlament, vláda, ministerstva, ale mohou to být i jiné orgány jako např. soudy (jako je tomu v anglickém právu). V každém případě je pozitivní právo vždy výrazem lidské aktivity, a to platí i o živelně se vytvářejícím právu obyčejovém.

A právě toto pozitivní právo, zkoumání jeho zákonitostí, jeho systému, struktury, forem jeho realizace, jeho funkčnosti je předmětem právní vědy. **Funkcí teorie práva** je, aby jej svými metodologickými prostředky (především analýzou pozitivního práva) teoreticky a vědecky vysvětlila, formulovala jej v pojmech a kategoriích.

Významný rusko-americký právní sociolog N. S. Timasheff ve své knize *An Introduction to the Sociology of Law* napsal: „Právo je společenská síla. Jeho funkce spočívá ve stanovení norem, vzorů společenského chování orientovaných na vůli individuí. A účelem právní vědy je studium těchto norem. Toto studium může být uskutečňováno ve vztahu k platným normám v určité zemi, v určitém čase. Každou jednotlivou normu je třeba vysvětlit, protože se často objevuje ve formách, které zdaleka nejsou jasné. Normy je nutno uvést do vzájemného vztahu, protože jejich skutečný význam se ukáže pouze v jejich srovnání a rozdílu. Dalším úkolem právní vědy je jejich klasifikace a integrace do přesných systémů. Konečně právní normy nejsou někdy přímo vyjádřeny, ale pouze nepřímým zmíněny v jiných normách. Proto jsou možné skutečné právní objevy. Takové jsou úkoly analytické teorie práva – náročné, ale fascinující.“

Za vědeckou považujeme teorii, která se opírá o metody, které vedou ke stanovení racionálně zdůvodněných, vnitřně nerozporných výpovědí

o zkoumaném předmětu. To platí i o teorii práva. V základu každé teorie je kvalifikované myšlení, které usiluje o poznání toho, co je ve zkoumaných jevech (v našem případě v pozitivním právu) podstatné, stálé, tedy co jsou jeho zákonitosti. **Teorie práva učí právníka, jak myslet o právu,** spíše než znát jeho konkrétní obsah (to je úkol odvětvových disciplín).

Myšlení je neoddělitelné od jazyka, je spojeno s jazykem, s výrazy a použitím slov. Slova jsou surový materiál právníkova řemesla. Dobrý právník se musí naučit nejen právu, ale především musí ovládat nástroje jeho poznání, jeho používání. Nejde o to, jaké právo zkoumáme, ale jak jej zkoumáme.

Znalost pojmů a kategorií (pozitivní právo, prameny práva, právní normy, právní vztahy, realizace práva, aplikace práva, porušení práva, právní odpovědnost, zákonnost, právní záruky zákonnosti, právní stát atd.) zprostředkovává právníkovi jeho profesionální způsobilost, zvyšuje jeho schopnost orientovat se v pozitivním právu, rozhodovat po právu v právní praxi.

Přitom studium a výzkum obecných pojmů a kategorií nepatří jednotlivým právním disciplínám. Občanský zákoník například normuje institut vlastnického práva. Ale civilistika se nezabývá otázkou právních norem „o sobě“, jejich modalitami, formami, strukturou, jejich klasifikacemi, jejich funkčnostmi. Odpovědi na takové otázky vyžadují jiný metodologický typ zkoumání, který zprostředkovává právě teorie práva prostřednictvím svých pojmů, kategorií a právních vět.

Výše uvedená definice pozitivního práva nabízí možnost vyjádřit základní systémové pojmy práva:

- pozitivní právo a právo přirozené,
- právo objektivní a subjektivní,
- právo veřejné a soukromé,
- právo hmotné a procesní,
- vnitrostátní a mezinárodní právo.

1.1. Pozitivní právo a právo přirozené

Z právněfilozofického hlediska je pojem přirozeného práva protikladným pojmem k pozitivnímu právu. Pozitivní právo je výrazem lidské vůle a lidské aktivity. Naproti tomu normy a principy **přirozeného práva** mají původ v **přírodě** (*ius naturale*), v **Bohu** (*ius divinum*) nebo v **lid-**

ském rozumu (*ius rationale*). A protože pramen přirozeného práva spočívá v takových jevech (nezávislých na lidské vůli), jakými jsou příroda, Bůh nebo rozum, pak přirozené právo si nárokuje univerzální platnost a pozitivní právo mu má odpovídat.

Přirozené právo spočívá v uznání určitých principů lidského chování (které jsou přístupné lidskému poznání), jimž má lidské právo odpovídat, má-li být platné. Z této charakteristiky je zřejmé, že zastánci přirozeného práva jsou a mohou být nejen lidé religiózně orientovaní, ale všichni, kteří jsou přesvědčeni, že nad pozitivním právem existují principy, jimiž má být toto právo poměřováno a souzeno.

Doktrína přirozeného práva má dlouhou historii; téměř tak dlouhou jako euroatlantická kultura a civilizace. Její základy nalézáme především v myšlenkách velkých myslitelů zlatého věku řecké filosofie myšlení – Sokrata, Platóna, Aristotela. Ve filosofii stoicismu dosahuje idea přirozeného práva svého vyvrcholení ve starověku. Tato doktrína (jako mnohé z myšlení starověkého světa) se v religiózní podobě stává rozhodující ve středověkém filozoficko-právním myšlení katolické církve a zůstává rozhodující v myšlení této církve až do našich dnů. V 17. a 18. století přispěla k formování teorií přirozených práv. Také česká ústava se přihlašuje k přirozenoprávním idejím.

Alexander P. d'Entrèves ve svém díle *Natural Law* viděl zásluhy této více než dvoutisícileté právní filosofie v několika aspektech: „Nebýt přirozeného práva, zákony malé zemědělské komunity, poloostrovní Itálie, by se nikdy nestaly univerzálním právem mezinárodní civilizace; nebýt přirozeného práva, snad by nebyla americká ani francouzská revoluce; nebyly by ony velké ideály svobody, které dříve než našly cestu do zákoníků, pronikly do srdcí lidí.“

Významný představitel právního pozitivismu H. L. A. Hart charakterizuje přirozené právo jako „univerzálně uznané principy chování, které mají bázi v základních pravdách týkajících se lidských bytostí, jejich životních podmínek a cílů. Tyto principy lze považovat za minimum obsahu přirozeného práva, v protikladu ke grandióznějším a problematičtějším konstrukcím, které jsou často nabízeny pod tímto pojmem.“

Působivost ideje přirozeného práva nespočívá v jeho reálné existenci (jelikož jde o něco nehmotného), ale v tom, věří-li velký počet lidí v tuto ideu a jednají-li podle této víry, tedy je-li jejich víra sociálně účinná. Mýtus přirozeného práva ve všech svých protichůdných pojetích působí

3. Právní normy

Každé společenství lidí (byť pouze dvou) a zvláště pak společnost jako celek (v naší současnosti organizovaná ve státní formě) vyžaduje více či méně komplexní systémy společenské koordinace. Jedním z takových systémů koordinace jsou společenské normy. Lze říci, že život člověka, občana, jeho komunikace, kontakty s ostatními členy společnosti se uskutečňují v „síti“ společenských pravidel, norem. Jejich různorodost, diferenciaci je podmíněna historickým stupněm vývoje kultury a civilizace dané společnosti.

Společenské normy vytvářejí řád společnosti, organizují ji, vtiskují jí žádoucí disciplínu, fungují jako prostředek společenské kontroly a vymezují prostor lidské a občanské svobody. Společenské normy tvoří systém vnitřně strukturovaný do druhů: právních, mravních, náboženských, obyčejových, politických norem, norem etikety a dalších. Jako druhy mají tyto normy společné znaky a současně specifické rysy, které je charakterizují jako relativně samostatné normativní subsystémy společenských norem.

Pojmy norma, pravidlo, zákon jsou však používány i v jiných vztazích, především v popisu „chování“, které se uskutečňuje v přírodě, v popisu procesů přírodních dějů, v popisu intelektuálních procesů (např. pravidel gramatiky). **Přírodní zákony** (např. gravitační zákon) stanoví kauzální, příčinné vztahy. Ony popisují procesy v přírodě, „chování“ přírodních jevů. Naproti tomu společenské normy v zásadě předepisují určitá chování. Společným znakem všech společenských norem je tedy normativní nexus: že něco má, nemá být, smí, nesmí být.

Specifický rys, který odlišuje právní normy od ostatních společenských norem, je, že **právo je převážně výrazem mocenské, tedy imperativní koordinace vztahů ve společnosti**. Řečeno jinak, jestliže specifický rys mravních norem je v tom, že to, co má být, spočívá na závěru, že existují důvody pro takové chování a současně standardy, kritéria, ideje, jimiž ony důvody mohou být hodnoceny, proměřovány, pak u právních norem mohou takové důvody, kritéria absentovat, protože existence právních norem spočívá, nebo je podmíněna autoritou mocenské koordinace spíše než těmito důvody.

Právě úzké spojení mocenské, politické autority a práva modifikuje normativnost právních norem v několika směrech:

- co do způsobu formování právních norem,
- co do forem jejich vyjádření,
- co do způsobu jejich ochrany.

Mocenská autorita, stát (jeho právotvorné orgány) právní normy stanoví, sankcionuje. Skutečnost, že právní normy vystupují jako výraz státní vůle, je kvalifikuje jako zvláštní pravidla chování, jako obecně závazná pravidla, jako normativní státně-mocenské výrazy zakázaného, povinného a oprávněného chování lidí. **Existence právní normy nespočívá v její správnosti, ale její platnosti.** A současně ani v její akceptaci. I když akceptace, ztotožnění se s požadavky právní normy, je nepochybně velmi významná. Právní norma existuje a spolu s ní i povinnost ji zachovávat bez zřetele na vůli adresáta normy.

Právní normy jsou formálně stanovená pravidla chování. Obsah právních norem zpravidla spočívá v předem stanovených pravidlech chování určujících účastníkům subjektivní práva a povinnosti a pro případ jejich porušení stanovících sankce.

Zachovávání každé společenské normy je zabezpečováno příslušnou formou donucení. Zvláštností právních norem je, že jejich zachovávání je zabezpečováno institucionalizovaným donucením.

Právní normy bychom mohli definovat jako (zásadně) obecně závazná pravidla chování stanovená, sankcionovaná mocenskou autoritou (orgány státu), jež jsou určena k ochraně, upevnění a řízení společenských vztahů tím, že za podmínek jimi stanovených určují účastníkům subjektivní práva a povinnosti, jejichž zachovávání a plnění je zajištěno státním donucením. Z dosahu této definice jsou ovšem vyloučeny *leges imperfectae* (zákony nedokonalé, kterým chybí sankce), normy mezinárodního práva, jakož i normativní systémy tzv. primitivních společností.

Právní norma jako základní jednotka právního řádu je charakterizována nejen svou vnitřní skladbou a strukturou, ale také základními definičními znaky. Tyto znaky pomáhají odlišit právní normu od jiné normy lidského chování a zároveň vymezit a určit její kvalitu. Znaky právní normy jsou formální a materiální.

Formálními znaky právní normy jsou

- její vydání k tomu oprávněným legislativním orgánem (v Česku jsou jimi Parlament, vláda, ministerstva, zastupitelstva a rady obcí a krajů),
- její náležitá, zákonem předepsaná publikace, která podmiňuje její platnost.

Materiálními znaky právní normy jsou:

- **Normativnost a regulativnost** – logický postulát normativnosti právní normy směřuje k tomu, aby právní norma něco stanovila, přikázala, že se něco má či nemá stát, že někdo má či nemá něco konat, že má či nemá nastat určitý stav, že něco má být; regulativnost právní normy znamená, že právní norma je vydávána k tomu, aby regulovala společenské vztahy.
- **Právní závaznost** – závaznost právní normy je její podstatnou vlastností; právní norma něco normuje a reguluje, a to závazně. Závaznost právní normy vzniká z postavení subjektu práva ve státě a spočívá v přímém vztahu subjektu práva a státu jako právo-tvorného subjektu (právní normou není norma, jejíž závaznost vzniká ze vztahu administrativní podřízenosti). Právní norma je projevem státní vůle k dosažení určitého cíle v obecném zájmu, a to založením právních následků, povinností a práv. Závaznost právní normy je obecná.
- **Obecnost** – obecnost co do předmětu právní úpravy znamená, že právní norma vymezuje svou skutkovou podstatu obecně, a že tedy nemůže řešit pouze určitý případ; obecnost co do subjektů právní normy spočívá v tom, že tyto subjekty jsou vymezeny určitými obecnými znaky, přičemž jejich počet není rozhodující (může se týkat i jednoho prvku); subjekty právní normy určuje sama právní norma a jejich vymezení nemá být právně ani sociálně diskriminační.
- **Vynutitelnost** – důsledkem závaznosti právní normy je její vynutitelnost. V souvislosti s tím je tedy dalším znakem právní normy státní donucení, jehož pojem je různě chápán i vysvětlován. V širším pojetí však znamená péči a garanci státu za dodržování právních norem. Pojem sankce je přitom znám jako újma, která se má

strpět za porušení právní povinnosti a v důsledku toho je oproti státnímu donucení užším pojmem.

3.1. Logická struktura právní normy

Právní normy jsou co do vnější formy vyjádřeny v určitých prame-
nech práva. V našem právním řádu se jedná o normativní právní akty.
Právní normativní akt jako právní předpis je nositelem právních norem.
Právní normy však mají i svou vnitřní formu – strukturu, v níž je jejich
obsah (tedy to, o čem norma vypovídá) určitým způsobem organizován.

Vnitřní formu právní normy, její logicko-strukturní prvky tvoří: **hy-
potéza (h), dispozice (d), sankce (s)**. Hovoříme o trojčlenné struktuře
právní normy, kterou lze vyjádřit obecným výrokem: jestliže jsou dány
ty či ony podmínky (h), pak to či ono chování je zakázané, příkázané,
dovolené (d), jinak – v opačném případě – nastoupí ty či ony nepříznivé
následky (s):

Jestliže – pak – jinak.

Hypotéza je tou částí právní normy, která stanoví, za jakých podmí-
nek se uskutečňuje vlastní pravidlo chování – dispozice. Hypotéza tedy
určuje ty životní skutečnosti, za jejichž existence jsou subjekty právní
normy povinny řídit se daným pravidlem chování. Takovými podmín-
kami mohou být různé faktické životní skutečnosti, které zákonodár-
ce shledává významným a nutným předpokladem žádoucího chování
ve společenském vztahu vyjádřeného dispozicí právní normy. Mohou
být vyjádřeny např. v čase, co do místa, co do subjektů.

Dispozice je tou částí právní normy, která stanoví vlastní pravidlo
chování, tj. konkrétní subjektivní práva a povinnosti subjektů, nastanou-
li skutečnosti předvídané hypotézou právní normy. V normách trest-
ního práva hypotézy a dispozice splývají. Ta část trestněprávní normy,
která stanoví zákonné znaky trestného činu, je dispozicí, protože ona
ukládá povinnost zdržet se takového chování. Současně znaky trestného
činu ve svém souhrnu vyjadřují podmínky, za jejichž existence stanoví
příslušný orgán sankci.

Sankce je ta část právní normy, která stanoví nepříznivé následky po-
rušení normy. Sankce tedy stanoví nepříznivé následky, které postihují

toho, kdo za podmínek stanovených v hypotéze právní normy porušil, nesplnil pravidlo dané dispozicí právní normy. Rozlišujeme sankce absolutně určité, relativně určité a neurčité.

Právní řád kromě perfektních norem obsahuje i tzv. *leges imperfectae*. Tyto normy neobsahují sankci, ovšem nejsou nezbytně výrazem neúplnosti právní regulace, a tedy nelze je bez dalšího spojovat s mezerami v právu. Demokratický právní řád, který je dán demokratickou legitimitou, je založen především na konsenzu – sankce v něm představuje pouze *ultima ratio* právní regulace. Jsou v něm tedy nezbytně obsaženy i právní normy, které neobsahují sankce a jsou akceptovány vlivem demokratické politické kultury.

Všechny tři prvky tvoří logickou strukturu právní normy. Význam dispozice spočívá v tom, že nakolik přesně vyjadřuje v oprávněních a povinnostech požadavky určitého chování, natolik právní norma působí na žádoucí režim upravovaného společenského vztahu v zájmech společnosti. Význam hypotézy spočívá v tom, že vymezuje sféru působení právní normy. Ve stanovovaných sankcích spočívá jeden ze specifických rysů právní normy. Význam sankcí však není jen v nepříznivých osobních či společenských důsledcích pro toho, kdo právní normu porušil. Předem stanovené sankce působí preventivně, disciplinují chování lidí, resp. jiných právních subjektů tak, aby bylo v souladu s právními normami, a tak je současně vychovávají k návyku plnit dobrovolně jejich požadavky.

Vnitřní forma právní normy, tj. její struktura, v níž je organizován obsah právní normy, nabývá v zákonodárném procesu **vnější formu v právních normativních aktech**, v jejich ustanoveních, paragrafech, člancích. Tato zdvojená forma právní normy – vnitřní a vnější – tvoří jednotu. Jednota však není totožnost. Ztotožnění právní normy (jejích prvků) a ustanovení (paragrafů) právního normativního aktu by vedlo k popření vnitřní a vnější formy a systémovosti práva a ve svých důsledcích k nesprávné interpretaci právních norem.

V některých případech je v ustanovení právního normativního aktu vyjádřena právní norma se všemi strukturními prvky. Častějším případem je, že právní normativní akt ve svých ustanoveních obsahuje pouze některý z prvků právní normy, zatímco ostatní jsou vyjádřeny v jiném ustanovení téhož nebo dokonce jiného právního normativního aktu, popřípadě je v jednotlivém ustanovení obsaženo více právních norem nebo

jejich prvků. Pro ústavní normy je typické, že sankce za jejich porušení je obsažena v jiném než ústavním zákoně.

Rozdílu mezi právní normou a ustanovením právního normativního aktu využívá zákonodárce při vydávání kodifikovaných aktů (zákoníků). V jejich struktuře je vydělena obecná a zvláštní část. Do obecné zařazuje zákonodárce ustanovení, v nichž jsou vyjádřeny ty či ony strukturní prvky, které jsou obecné pro všechny nebo většinu norem zvláštní části a v jejichž vzájemné vazbě lze vyčerpávajícím způsobem vyjádřit obsah právní normy.

Z hlediska legislativně technického je nejčastěji diskutována otázka, zda preambule jsou či nejsou součástí právního předpisu. Rozlišujeme-li pojmy „právní předpis“ a „právní norma“, pak lze vyvodit, že preambuli můžeme považovat za součást právního předpisu, konkrétně jeho nenormativní části.

Mnohem problematičtější je otázka, zda preambule je i součástí právní normy, přesněji normativní části právního předpisu. Obecně lze konstatovat, že zpravidla tvoří preambule nenormativní část sloužící k usměrnění interpretace dále uvedených právních norem. Není však nijak vyloučeno, že preambule může mít i normativní část – v tom případě je možné ji považovat za součást právní normy. Tento případ však není z hlediska legislativně technického častý.

3.2. Určenost prvků právní normy

Právní normy zpravidla stanoví určitá oprávnění a povinnosti subjektů, určité podmínky jejich vzniku a určité následky jejich porušení. Protože každá právní norma má své specifické místo a funkci v regulaci společenských vztahů, míra určenosti prvků právní normy může být různá.

Z hlediska určenosti prvků právní normy je možná jejich následující klasifikace:

- **určené (konkrétní)** hypotézy, dispozice, sankce,
- **relativně určené (abstraktní)** hypotézy, dispozice, sankce.

Určená hypotéza stanoví určitou podmínku realizace dispozice právní normy. Relativně určená hypotéza stanoví podmínky realizace právní normy v rámci obecných právních principů. Relativně určenou hypotézu mají právní normy, u nichž je podmínkou realizace dohoda účastníků.